

Artem Ohandjanian

Bécs, 2015 áprilisában

Az első világháború és az örmény népirtás a törökországi osztrák-magyar diplomáciai levelezés szemszögéből

Mélyen tisztelt Hölgyeim és Uraim, szeretnék az örmény népirtásról az osztrák-magyar diplomáciai tudósítások keretében referálni. Az Osztrák Állami Archívumban ugyanis számos olyan dokumentum található az első világháború idejéből, amelyek igen részletesen taglalják a törökországi örmény népirtás menetét. Ezek a dokumentumok nemcsak a mérsárlásokról és a törökök örmények elleni szörnyű tetteiről tudósítanak, hanem a Központi Hatalmak bűnrészességét is dokumentálják.

Mindebben a továbbiak képviselnek fontos szempontot: a tudósításokat a Törökországban tartózkodó osztrák-magyar diplomaták írták, akik az első világháborúban Törökország szövetségesei voltak. A tudósítások egyik szerzője a nagykövet Pallavicini örgróf, aki a konstantinápolyi diplomáciai testület szóvivője, további szerzők a k.u.k. konzuljai és még sokan mások – akik a szörnyű tettek szemtanúi voltak. Ezek a tudósítások azt bizonyítják, hogy az örmény népirtás az új török kormány előre megtervezett és precízen végrehajtott akciója volt.

A törökök szövetségeseiként és barátaiként a k.u.k. tudósításai nem örménykedvelők, inkább törökkedvelők. Később azonban, amikor az új török kormány szándékai láthatóvá váltak – deportálás és lemészárlás –, a tudósításokban törökellenes hangnem jelent meg: a török kormány által elkövetett szörnyűségeket a k.u.k.-hoz tartozók megvetették és kifogásolták. Hiszen ők nemcsak kemény politikusok voltak, hanem művelt, erkölcsös emberek is, akik – a piszkos politikai üzelmek ellenére – mindig ügyeltek a humán aspektusokra és az igazságra. Nos, lássuk az eseményeket a k.u.k. dokumentumokhoz hűen.

Amint elkezdődött az Első Világháború, Törökországot a Hármasszövetség, Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia szövetségeseiként csellel bevonták a háborúba. Erről Pallavicini 1914. október 10-én így tudósított Bécsbe:

Német részről tudomásomra jutott, hogy ma este Enver pasa, Talaat bég és Djemal bég között titkos megbeszélések zajlanak Megtudtam továbbá, hogy ezen megbeszéléseken a pénzkérdés fontos szerepet játszik. Enver pasa számára ugyanis a német kormány kilátásba helyez a támadás esetére egy 100 millió frankos kölcsönt, valamint ezen kívül az egyik itteni német banknál letétbe tett 300.000 török fontnyi összeg folyósítását.¹

Miután azonban a török minisztertanács és a választmány vezető bizottsága Törökország háborúba lépése ellen volt,² a németek úgy határoztak, hogy magukhoz veszik a kezdeményezést, hogy a török kormányt kész helyzet elé állítsák: 1914. október 29-én a Göben és a Breslau, a két német hadihajó, amelyek formálisan török tulajdonba kerültek, megtámadták a Fekete-tengeri orosz kikötőket, Theodosia-t és Novorosszjsk-ot.³

Amint a török parlament tudomást szerzett erről a támadásról, a parlamenti képviselők megrökönyödtek. Három miniszter benyújtotta a lemondását, és amikor Said Halim pasa, a nagyvezér is le akart mondani, visszatartották ettől a lépéstől.⁴

A célt azonban elérték: 1914. november 5-én az Antant kihirdette a hadiállapotot Törökország ellen.

A német intrikáról Pallavicini 1914. november 5-én így tudósított Bécsbe:

Ma egyértelműen megmutatkozik, hogy Souchon admirális egy már korábban részletesen rögzített terv alapján járt el. A hivatalos közlemények ezen vonatkozásban nem az igazságot mondják. Orosz támadásról egyáltalán szó sem lehet. Amikor Halim herceg pasát múlt vasárnap Jenikőjben felkerestem, határozottan azt mondta nekem, hogy nem járja, hogy egy német admirális ilyen módon rendelkezzen Törökország sorsáról.⁵

A Törökország uralására irányuló német tendenciákat Pallavicini már 1914. november 19-én kifogásolta, amikor az alábbiakat írta:

Már most számos alkalommal megmutatkozik, hogy a németek Törökországot kizárólagos tevékenységi területüknek tekintik és minden szempontból Törökország urainak szerepében tetszelegnek.⁶

A németek azonban nemcsak Törökország sorsáról rendelkeztek, hanem a törökországi örmény nép sorsáról is. Az örményeket elbizonytalanította Törökország háborúba lépése: az attól való félelem, hogy az újonnan hatalomra került törökök megsemmisítik őket, már az 1909-es Adana-i mészárlás óta a levegőben lógott. Ehhez társult még az is, hogy az őket védő nagyhatalmaktól, Oroszországtól, Angliától és Franciaországtól elszigetelte őket a háború. Törökország számára viszont a háború egyben arra is alkalom volt, hogy Németország és szövetségese, az Osztrák-Magyar-Monarchia segítségével végérvényesen megoldják az örmény problémát.

Két k.u.k.- tudósítás megerősíti a német együttműködés gyanúját: 1915. október 22-én Kwiatkowski k.u.k. konzul ezt írta Trapezuntból:

Egy általában megbízható német forrásból arról értesültem, hogy az első javaslat az örmények ártalmatlanná tételére – mindenesetre nem a valóságban ténylegesen végrehajtott módon, – német részről érkezett.⁷

1915. november 10-én Nadamlenzki k.u.k. konzul Hadrianopolisból az alábbiakat írta:

A németek törökországi kereskedelmének várható kiterjedése indokolja annak szükségszerűségét, hogy mindennemű konkurens elemet eltávolítsanak, és így egyengessék a jövőre nézve a kereskedelem számára az utat. Az a körülmény, hogy a keresztények Ouzoun-Keuprü-ből történő kiutasításánál német tiszték is jelen voltak, és állítólag kisujjukat sem mozdították, hogy megakadályozzák azt, a már egyébként is uralkodó hangulatot tovább szította. Sajnos máig nem sikerült informátoromat rávenni arra, hogy nevezze meg azokat a személyeket, akik közvetlenül kinyilatkoztatták, hogy Németország akarta az örményüldözést. Informátorom csak arról tudott biztosítani, hogy egy befolyásos személyről van szó, aki a bizottsággal igen szoros összeköttetésben áll és minden titkot ismer.⁸

Ez azt jelentette, hogy a konkurenciát jelentő örményeket el kellett távolítani hazájukból, Török-Örményországból, még ha ehhez deportálni vagy lemészárolni kell is őket. Az osztrák dokumentumok azt bizonyítják, hogy már 1915 elején üldözték az örményeket, és nem áprilisban, mint ahogyan arról a tudósítások szóltak. Egy osztrák-magyar besúgó 1915. január 18-i konstantinápolyi jelentésében ez áll:

... Nem került sor nagy mészárlásra, de különböző településeken tehetős örményeket gyilkoltak meg és kifosztották a házaikat. A legelgondolkodtatóbb ezen eseményekkel kapcsolatban az, hogy a hatóságok ezeket a rémtetteket ölbe tett kézzel nézték Törökországnak most szüksége van az örmények lojalítására, úgy mint még soha. Kemény próbának veti alá őket, ha az örményeknek nem nyújt védelmet az életükre és tulajdonukra törő támadásokkal szemben, főleg, mivel az örmények a Törökország és Oroszország közti harcban nyíltan az előbbi oldalára álltak.⁹

A török hatóságok ennek ellenére megpróbálták megtizedelni a hadseregben az örmény katonákat. Ezzel egyidejűleg a kurdok elkezdték a provinciákon az örményeket lemészárolni. Erről egy k.u.k. besúgó 1915. január 26-i jelentésében ez állt:

Az örmény katonákat gyakran a frontvonal első sorába küldik, hogy meghaljanak. A kurdok ismét elkezdtek az örmény falusi lakosságot lemészárolni, de szórványos egyéni akciókban, hogy ne merüljön fel annak a gyanúja, hogy általános mészárlást hajtanak végre az örmények ellen.¹⁰

Amikor 1915 elején az Antant flottája a Dardanellákat megtámadta, hogy Konstantinápolyt a tengerszoroson keresztül hódítsák meg, és aztán, amikor a támadást az angolok önkényesen leállították,¹¹ a török kormány hivatalosan is elkezdte az örmények üldözését azzal az indoklással, hogy az örmények lázadást szítottak.

Az úgynevezett *dardanellai győzelemről* és arról, hogy ez milyen jelentőséggel bírt a törökök számára, Nadanlezki k.u.k. konzul így írt 1915. július 28-án:

(..., hogy a török önérzet) jelentősen megnövekedett a Dardanellák törököknek tulajdonított sikeres védelme óta, s azóta, hogy az örményeket zavartalanul ártalmatlanná tehetik.¹²

Az örményüldözésről 1915. április 29-én Pallavicini is tudósított, ebben az örmény bandákat zavargáskeltőknek mutatta be:

Már több hete zavargásokat jelentenek Kis-Ázsia örmény központjaiból mint pl. Vanból, Erzerumból, Erzinghanból stb. ezen események során örmény bandák támadták meg a török lakosságot, másrészt a kurdok erőszakos cselekedeteire is sor került az örmények ellen.¹³

Örmény bandák és zavargáskeltők, így hangzottak a kezdeti kommentárok addig, amíg az örményüldözésről és mészárlásról publikussá nem váltak a valódi események, hiszen a deportálás és a szörnyű tettek nemcsak néhány lázadó örmény elleni bűncselekmények voltak, hanem ezeket a bűncselekményeket arra használták fel, hogy a népet semmisítsék meg.

Április 12. és 25. között a kormány Konstantinápolyban 600 örmény előkelőséget, értelmiségit és vezetőt tartóztatott le. Közülük sokat kivégeztek, a többieket száműzték, majd pedig menekülés közben megölték őket.

A deportálásról és rémtettekről szóló hírek elérték a külföldi konzulátusokat is, de a hivatalos török helyek ezeket a híreket örmény propagandaként állították be és a tudósítókat szigorúan cenzúrázták.

A két keresztény hatalom, az Osztrák-Magyar Monarchia és Németország, akik „*hatalmukban tartották*” Törökországot – így jelentette 1914. november 19-én Bécsbe Pallavicini¹⁴ – ignorálták az örményüldözést, ami aztán népiirtássá fajult.

A török kormány továbbra is „kíméletesen véghezvitt nyomozásokról” beszélt, de annak érdekében, hogy a deportálás gördülékenyebben menjen, 1915. július 7-én kiadtak egy törvényrendeletet, amelyben felhatalmazzák a hadsereg parancsnokait vagy azok képviselőit arra, hogy, amennyiben szükségesnek tartják, a városok és falvak lakosságát teljesen áttelepítsék.

Erről egy k.u.k. katonai stáb október 1915. október 8-i jelentésében ez állt:

*Úgy tűnik, hogy ezt a törvényt csupán csak azért alkották, hogy az örmények gyökeres kiirtását törvénytől védve vihessék véghez. Egész tájakat néptelenítettek el ily módon, sok településen temetetlenül fekszenek a lemészárolt örmények.*¹⁵

Pallavicini is elkezdett másként gondolkodni, az újonnan hatalomra került törökök rémtetteit már nem lehetett figyelmen kívül hagyni: 1915. június 24-én Pallavicini az alábbi módon kifogásolta a török kormány intézkedéseit:

*Nem férhet kétség ahhoz, hogy a kormány örményekkel szembeni eljárás módja helytelen. Bár ez utóbbiak mindig ellenséges érzelműek voltak a törökökkel szemben. De nem voltak az oroszok barátai sem. ... Az ügyetlen török politika miatt viszont az örmények arra kényszerültek, hogy két rossz közül a kisebbiket válasszák és így közvetlenül az oroszok karjaiba űzték őket.*¹⁶

1915. június 27-én pedig ezt írta:

*... Másfelől hallom, hogy a hazájából elűzött örmény lakosságot nemcsak nagy nyomornak szolgáltatták ki, hanem a rájuk vadászó kurd bandák miatt a teljes kiirtás vár rájuk.*¹⁷

Abból a célból, hogy a kurd bandákat a deportáltak fosztogatására ösztönözzék, a török kormány rendeletben kötelezte a bankokat arra, hogy az örményektől sem ékszert, sem pénzt nem vehetnek át.¹⁸ Ennek következményei: Brusából Trano k. u. k. kancelláriai tanácsos azt jelentette, hogy a kurdok elindultak Brusából, hogy a deportáltakat útközben megtámadják és kifosszák.¹⁹

1915. július 8-án Pallavicini egyik tudósításában kommentálta az örményüldözést és annak hatásait Törökországra:

*A török részről örmények ellen elkövetett szörnyű tetteket nem lehet tartósan eltitkolni, ezek a török ügy kárára az országon kívül is ismertté válnak ... Szemmel láthatólag az volt a szándék, hogy az egyszer már gyanússá vált örmény tényezőt egyszer s mindenkorra ártalmatlanná tegyék.*²⁰

Néhány örmény település ellenállt a deportálásnak. Sikeresek voltak a Vant védők mellett a Suedije-i örmények is a Musa Dagh-nál.

A *Musa Dagh*-i harcokat részletesen bemutatja Franz Werfel *A Musa Dagh negyven napja* c. regénye.

Azt, hogy milyen reménytelen volt az örmények helyzete, a k.u.k. nyilvántartási irodájának 1915. szeptember 12-i tudósítása írja le:

*A törökországi örmények helyzete kétségbeejtő. A török kormánynak úgy tűnik, hogy az a szándéka, hogy megsemmisítse a teljes örmény fajt.*²¹

Az embertelenül véghezvitt deportálásról szóló híreket gyakran örmény részről történő túlzásoknak állították be. Trauttmansdorffnak, a k.u.k. követségi tanácsosának 1915.

szeptember 30-i, Burián külügyminiszterhez írt jelentése viszont bizonyítja a leírt rémtettek valóságát:

*Minden olyan hír, amely örmény oldalról származik és Kis-Ázsia belső részéből ér el idáig, azokról a hallatlan rémtettekről szól, amelyek az örmények deportálásakor fordultak elő. Feltételezhetnénk, hogy ezek a hírek a forrásukra való tekintettel eltúlzottak, de sajnós ezeket híreket megerősítik az itteni bankok dolgozói és bankfiókjai és a visszatérő német tisztak, stb. Szemtanúk mesélnek azokról a szörnyű jelenetekről, amelyek az örmények lakta falvak evakuálásakor játszódtak le. Hasonlókról tettek jelentést damaszkuszi és trapezunti konzulátusi hivatalnokaink is. A férfiakat általában agyonütötték, a nőket és gyermekeket jelképes összegért eladták a törököknek. Azok közül, akik a belső vidékek felé vették útjukat, csak igen kevesen érték el céljukat, mert útközben a nélkülözés, betegségek vagy kimerültség miatt életüket veszítették Talaat bég mondta nekem nemrég maga is elégtétellel, hogy pl. Erzerumban alig akadnak már örmények.*²²

Ezek a rémtettek végül arra készítették Pallavicini-t, hogy meglátogassa a török nagyvezért, Halil béget és *barátságos módon* felhívja figyelmét az örményüldözés negatív kihatásaira. 1915. november 7-én Pallavicini azt jelentette Bécsbe, hogy beszélt a nagyvezérrel az örményüldözésről és hogy a nagyvezér:

*Kijelentéseiben teljesen nyíltan beszélt Talaat bég idevonatkozó szándékairól és elismerte, hogy miniszter kollégája arra törekszik, hogy az örmény kérdést még a háború alatt a maga módján megoldja és a hatalmakat kész tények elé állítsa.*²³

1916. március 3-án Nadamlenzki konzul azt jelentette, hogy a deportálások még brutálisabban mennek végbe:

*A parancsok, melyek ebben az ügyben ezúttal Konstantinápolyból érkeztek, még szigorúbbnak tűnnek. Nincs kivétel: csak az iszlámra való áttérés mentheti meg a kaukázusi balsiker sajnálatraméltó áldozatait a száműzetéstől, azaz a biztos haláltól. ... Végtelenül szomorú látvány volt, amikor tegnap a félelemtől félig megőrült emberek egy csoportja megjelent Konakban, hogy atyáik hitét esküvel megtagadják.*²⁴

Az örményüldözés igazolására a török kormány kiadott egy memorandumot, amelyben az örményeket Törökország illojális alattvalóinak és antant-barát kémeknek próbálták feltüntetni. Pallavicini ezt a memorandumot „*ügyesen megcsinálnak*“ nevezte, de:

*.... az, hogy a férfiakat lemészárolják valamint a nőket és gyerekeket olyan messzi területekre száműzik, ahová csak ijesztően kevesen jutottak el közülük a hiányzó kommunikáció miatt és amiatt, hogy a legszükségesebb ellátás is lehetetlen volt számukra, nemcsak hogy nem indokolható, hanem örökre szegényfoltja marad a török kormánynak.*²⁵

A rendelet, amely Talaat bégtől és Enver pasa hadügyminisztertől származott, ami “*örök szegényfoltja*” lett a török kormánynak, az örmény nép népiirtása volt, melyben több mint egy millió örmény pusztult el.

A lemészárolt örmények számáról, mely még ma is vitatott, egy szigorúan bizalmas, 1915. október 24-i k.u.k. jelentésben ez állt:

*Dunkel atya, a kisázsiai katolikus egyházügyek igazgatója a megsemmisített örmények számát egy millióra becsülte.*²⁶

Egy másik, szintén szigorúan bizalmas, 1915. december 2-i jelentésben ez állt:

*Más számításokkal összhangban az informátorom is alátámasztja, hogy mintegy egy millió örményt irtottak ki.*²⁷

Mindeközben ezek a számok csak 1915 végéig foglalják magukba az áldozatok számát, ahogyan ezek a dokumentumok is mutatják.

Még azokban a perekben is, amelyeket az új török vezetők ellen folytattak 1919-1920 folyamán a fegyverszünet után, 800.000-ben adják meg a megölt örmények számát.²⁸

Figyelemreméltóak az olyan kijelentések, mint

*a fajmegsemmisítés politikája
az örmény faj exterminálása
az egész örmény faj megsemmisítése
az örmények teljes kiirtása, stb.,*

mely kifejezéseket a k.u.k. diplomaták használták. Ezek bizonyítják, hogy az örményüldözést és mészárlást már akkoriban is népirtásnak minősítették a k.u.k. diplomaták.

Amikor a háborúnak vége lett, az örmények másfél millió embert veszítettek a deportálás és mészárlások során, amit az új török kormány célirányosan és előre eltervezetten vitt véghez.

Még két idézetet szeretnék a k.u.k. dokumentumokból idézni, melyek azt bizonyítják, hogy minden olyan népirtás, amit nem ítélnek el és melynek kezdeményezőit nem büntetik meg, más népirtásnak egyengeti az utat: 1915. október 24-én Albertall gróf az alábbiakat jelentette a k.u.k. irodából Bécsbe:

*Alkalmam nyílt néhány töröknek, főleg egy pasának, aki az új török forradalomban kiemelkedő szerepet játszott, fenntartások nélkül szemrehányást tenni az örmény nemzettel szemben véghezvitt vérontás miatt. Komoly szavaimnak azonban csekély hatása volt, és annyival lerendezte (...) (hogy) ez az érvágás nem hagy hátra tartós nyomot, és utalt arra, hogy az Abdul Hamidi mészárlásokat is gyorsan elfelejtették; s Wilhelm császár éppen abban az időben látogatta meg személyesen a szultánt, és a csapatok parádéján úgy állt az ülő szultán mellett, mint egy vazallus.*²⁹

A második dokumentum pedig azt bizonyítja, hogy az államok érdekeit mindig az emberi jogok érdekei fölé helyezték:

1918. augusztus 20-án Pomiankowski k.u.k. katonai attasé az alábbiakat javasolta Konstantinápolyból:

*Törökország mindig is hű és értékes szövetségesünk volt és most is az, és ezért megérdemli nemzeti aspirációinak jóakarátú figyelembe vételét. Hiszen ő a központi hatalmak számára még mindig fontosabb mint az örmények.*³⁰

Ezen két dokumentum szemléletét sajnos még ma is sok államférfi követi.

Végezetül szeretném az osztrák-magyar dokumentumok jelentőségét és aktualitását még egyszer egy k.u.k. tudósításból származó idézettel hangsúlyozni:

1918. augusztus 4-én a k.u.k. kaukázusi képviselője, Frankenstein báró ezt jelentette Bécsbe:

Karabach hegyvidéki területein 250.000 örmény található és csak 20.000 mohamedán. Törökország ennek ellenére ezt a területet azerbajdzsáni területnek tekinti...

és:

*Mostanában a törökök Azerbajdzsánból kiindulva egy tisztán örmény provinciába, Karabachba akarnak behatolni és az ottaniakat le akarják fegyverezni. Ha nem akadályozzuk meg őket ebben, akkor elkerülhetetlen lesz, hogy a védekező hegyi lakosok ismét harcba keveredjenek a mohamedánokkal.*³¹

Köszönöm a figyelmet.

Magyarázó jegyzetek

1. Bécs, Házi, Udvari és Állami Levéltár (HHStA) PA I 941. Pera, 1914. október 10., Nr.688
2. Bécs, HHStA PA XL 270. Konstantinápoly, 1914. november 5, Nr.608
3. Bécs, HHStA PA I 942. Szófia, 1914. október 29, Nr.1014.
4. Bécs, HHStA PA I 943. Jenikőj, 1914. november 5, Nr. 64/P.A-D.
5. Bécs, HHStA PA I 943 Jenikőj, 1914. november 5, Nr.64/P.A-D
6. Bécs, HHStA PA I 521 Konstantinápoly, 1914. november 19, Nr.68/P-B
7. Bécs, HHStA PA XII 463 Trapezunt, 1915. október 22, Nr.70/P
8. Bécs, HHStA PA XII 209 Hadrianopolis, 1915. november 10, Z.100/P
9. Bécs, HHStA PA XL, 272. Konstantinápoly, 1915. január 18,Nr.38
10. Bécs, HHStA PA XL: 272.Konst., 1915. január 26, Nr.50
11. Lásd Artem Ohandjanian, Örményország, 1915, Osztrák-Magyar követségi tudósítások bizonyítják a genocídiumot, Bécs 2009
12. Bécs, HHStA PA XXXVIII 368. Trapezunt, 1915. június 28, Nr. 44/P
13. Bécs, HHStA PA XII, 209.Konst., 1915. április 29, Nr.32/P-D
14. Bécs, HHStA PA I 521 Konstantinápoly, 1914. november 19,Nr.68/P-B
15. Bécs, KA AOK NA 1915, 3529. aktacsomó, Konstantinápoly, 1915. október 8, Nr.4174
16. Bécs, PA XII 209. Konstantinápoly, 1915. június 24. Nr.49/P-E
17. Bécs, HHStA PA XII 209. Konstantinápoly, 1915. június 27, Nr. 50/P-C
18. Bécs, HHStA PA XII 209, csatolmány a tudósításhoz, Konstantinápoly, 1915. augusztus 27. Nr. 70/P.B.
19. ibid.
20. Bécs, HHStA PA XII 209. Konstantinápoly, 1915. július 8, Nr. 54/P-C
21. Bécs, KA AOK NA 1915 K 5632. Konstantinápoly, 1915. szeptember 12., Nr.15366
22. Bécs, HHStA PA XII 209. Konstantinápoly, 1915. szeptember 30, Nr.79/P-A
23. Bécs, HHStA PA XII 463, Konstantinápoly, 1915. november 7, Nr.93/P-D.
24. Bécs, HHStA PA XII 463. Hadrianopolis, 1916. március 3, Z.19/P
25. Bécs, HHStA PA XII 463. Konstantinápoly, 1916. március 10, Nr. 21/P. B.
26. Bécs, HHStA PL 246. Konstantinápoly, 1915. október 24, Nr.313 és 318
27. Bécs, HHStA PA XL 272. Konstantinápoly, 1915. december 2, Nr.444
28. "Az örményprobléma kilenc kérdésben és kilenc válaszban ", Ankara, Külpolitikai Intézet, 1982. 35 o.
29. Bécs, HHStA PA X, 157.Tiflis, 1918. augusztus 4, Nr.9/P.A-O
30. Bécs, HHStA PL 246. Konstantinápoly, 1915. október 24, Nr.318
31. Bécs, KA AOK NA 1918, 5798. aktacsomó, Konstantinápoly, 1918. augusztus 20, Na 3795